

ՄԻՈՆ

Խ. ՏԱՐԻ-ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
 ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԿԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ
 «سور» مجلة ارمنية شهرية، دينية، ادبية، ثقافية.

"SION" ARMENIAN MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE, PHILOLOGY.

1966

Փետրուար – Մարտ

Թիւ 2-3

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Ա Ս Տ Ո Ւ Ա Ծ Ա Շ Ո Ւ Ն Չ Ը Ե Ի Ո Ս Կ Ա Ն Ե Ր Ե Ի Ա Ն Ց Ի

«Ազաշեմ գանգ եղբարք, ճանաչել գվատակաւորս ձեր...»

Ա. ԹԻՍԱՂԱՆԻԿԵՅԻՍ, Կ.12:

Ժողովուրդներու պատմութեան մէջ թերեւս կարելի չըլլայ գտնել ազգ մը, որ դէպի քաղաքակրթութիւն իր ճամբուն վրայ իսկապէս ըլլայ աւելի՛ խոչընդոտներու, աւելի՛ տառապանքներու եւ աւելի՛ անհնարին պայմաններու՝ քան Հայը: Հազարամեակներու վրայ երկարող անոր կեանքը անփշուր շղթայ մըն է յաղթութիւններու քայց մանաւանդ պարտութիւններու, խարխալումներու քայց մանաւանդ դէպի լոյս անգապելի ճրգտումի եւ խոյանմի:

Այս ժողովուրդին իմացական ու բարոյական բոլոր յաղթանակները արձանագրուած են բազում դժբախտութիւններու եւ սարսափներու բովին ընդմէջէն, դրդուած են եւ նոյնիսկ սնունդ

3830

առած անոնցմէ: Ու այս ձեռով, յաջողութիւնն ու տառապանքը, Բանին սպասաւորելն ու աղէտի նեքարկութիւնը դարձած են մակատագրի անցնելի գիր, ցեղային մեր հոգեբանութեան ու նկարագրին հիմնական գիծ ու խարսխուած համոզում:

Այս հոգեվիճակով ու նման պայմաններու տակ է որ աչքած են ու գործած մեր «պատմիչներն ու գուսանները», արւեստի եւ դպրութեան մեր անմահները ու այդ գործելակերպը, չանագան փոփոխութիւններով հանդերձ տակաւին նոյնը մնացած, եկած ու հասած է մինչեւ մեր օրերը:

Ներկայ տարեշրջանը 300-ամեակն է հայերէն Աստուածաշունչի առաջին տպագրութեան, եւ լաւագոյն առիթ մը՝ որ այս պատեհութեամբ մեր պատմութեան ֆննութեան բերուի լուսաւոր դէմքը Ոսկան Վարդապետ Երեսանցիի, այն անձնանուէր Հայուն՝ որ առանձին կրցաւ ի գլուխ բերել բազմաթիւներու կողմէ միայն իրագործելի կոթողային ձեռնարկութիւն մը: Ու տակաւին, այս յոբելեանը պատմառ պէտք է ըլլայ որ ուսումնասիրուի Հայ տպագրական Ոսկանեան շրջանը, 1662-էն մինչեւ 1675 երկարող, երբ Հայ տպագրութիւնը դուրս ելաւ իր սաղմնային վիճակէն, ստացաւ ոգի, նկարագիր ու դիմագիծ, դարձաւ Հայ կեանքը առաջնորդող, անկէ ուղղութիւն առնող եւ անոր ուղին հարթող անհրաժեշտ հաստատութիւն:

Ժէ. դարու մշակութային մեր կեանքին մեծագոյն դէպքն է ապահովաբար հայերէն Աստուածաշունչի տպագրութիւնը: Սուրբ Մատեանը, Սահակ-Մեսրոպեան անգերազանցելի թարգմանութեան ոսկի օրերէն սկսեալ, եղած էր լաւագոյն առաջնորդը մեր ազգային բարոյականին, կերտիչը մեր նկարագրին ու հիմնաքարը մեր կեանքի բազմադէմ կառուցումէին: Անով ապրել էին մեր երջանիկ եւ օրհնեալ նախահայրերը, անով դէպի ռազմադաշտ մեկնել էին վարդաններն ու տակաւին այնքան բազմաթիւ անանուն հերոսներ, եւ ի վերջոյ՝ անո՛ր սկզբունքներուն եւ անո՛ր յաւիտեական ոգիարարութիւններուն ի խնդիր՝ նախընտրել էին յաճախ մեռնիլ ու անմահանալ:

Սակայն, դարերու վրայ երկարող աշխարհաւեր վերիվայրումներէ ետք, հասեր էինք տեղ մը, ուր, վշտահար Ագարիա Կաթողիկոսի իսկ բառերով, «ի յամենայն ազգս Հայոց որ է շատ եւ բազում նորով թէ գտնուի Ի. (20) Աստուածաշունչ ընդ ամենն. եւ յոյժ պիտանի է վարդապետաց եւ հայրապետաց եւ քահանայից»: Հազիւ քսան Աստուածաշունչ՝ Սուրբ այդ Մատեանով ապրող եւ շնչող ժողովուրդի մը համար...:

Ագարիայէն ետք կաթողիկոսներ թէ անհատներ ամէն ջանք ի գործ էին դրել՝ ունենալու սեփական տպուած Սուրբ Գիրքը եւ, հակառակ անհատնում ջանքերու, ոչ մէկը յաջողած էր ի գլուխ բերել այնքան մեծածախս եւ դժուար իրագործելի ձեռնարկութիւն մը:

Ոսկան Երեսանցիի վիճակուեցաւ մեծ այդ փառքն ու երջանկութիւնը:

վաստակը գոր առ կտակեց իր ժողովուրդին՝ անգնահատելի է եւ վեր բոլոր գովեալէն ու երախտագիտական արտայայտութիւններէն: Իսկ այդ վաստակը ձեռք բերուած էր պայքարով եւ անհատում ու այլազան խռչընդոտներ բառնալու գերմարդկային ճիգերով:

Այսօր, գիտութեան եւ լուսաւորութեան այս դարաշրջանին երբ ամէն ինչ այնքան դիւրամատչելի է ու մեր ձեռքերու հասնողութեան մէջ, դժուարութիւն կ'ունենանք ըմբռնելու եւ հասկընալու այն պայմանները՝ որոնց շրջագծին մէջ էր որ գործեց Ոսկան Երեսանցի, ինչպէս գործած էին իրմէ առաջ Մեղապարտ, Թոխաբեցի, Ծարեցի, ու իրմէ վերջ՝ վանանդեցիներ եւ Հայ տպագրութեան գործը շարունակողները: Սակայն երբ պահ մը ժամանակով եւ միջավայրով երթանք հտ, դէպի ժէ. դարու առաջին կէտը, միայն այն ատեն կը գիտակցինք Ոսկանի եւ իր նմաններու սխրագործութեան արժէքին ու տարողութեան: Եւ արդարեւ, տգիտութեան, խաւարի ու բռնակալութեան այդ անապահով օրերուն՝ սխրագործութիւն չէ՞ր կամովին հեռանալ հայրենի երկրէն, բռնել պանդխտութեան անվերադարձ նամբան ու մաշեցնել օտարներու տան սեմերը՝ յանուն Հայ գիրի ու գիրքի: Ո՞վ էին Ոսկան ու իր նմանները, որոնք քշուառութեան, պատերազմներու, արիւնի եւ մոխիրի այդ օրերուն՝ կրնային մտածել գիրքի ու տպագրութեան, հագեկան հացի մասին, ու, ինչ որ գեղեցիկն է ու հրաշալին այս բոլորին մէջ՝ կրնային իրենց մտածումը գործնականի վերածելու յանդգնութիւնը ունենալ:

Մեր ցեղային նակատագիրը, ինչպէս միշտ, այս անգամ էս ու մեզի չօժանդակեց. Հայ տպագրիչներ օգնութիւն աղերսեցին Եւրոպայէն ու փակ դռներ միայն գտան եւ կամ չիլ ու ազան հայեացքներ: Հայ կաթողիկոսներ Աստուածաշունչ խնդրեցին իրենց կողոպտուած եւ հրկիզուած եկեղեցիներուն համար, եւ փոխարէն ստացան հակերով տօմար՝ անընդունելի եւ օտար: Եւ, դարձեալ Հայ նակատագրին քեղադրութեամբ էր որ առաջին Հայ տպարանը հաստատուեցաւ, հակատութիւններու ամենէն տարօրինակովը, Եւրոպայէն հեռու՝ հեռաւոր եւ խաւար Պարսկաստանի մէջ, մամուլ ու գիր չտեսած սակայն սրբազան առաքելութեան մը կրակով բռնուած մարդոց կողմէ: Խաչատուր Կեսարացիի եւ աշակերտներուն հաստատած խեղճուկ տպարանը ի Նոր-Ջուղա՝ լաւագոյն եւ ամենագեղեցիկ ապացոյց մըն էր այս ժողովուրդի կենսունակութեան, ոգիի ազնուականութեան եւ կոչման բարձր գիտակցութեան:

Կը բանագ լայուած հաստափոր «Հարանց վարճ»ը կամ «Ժամագիրք»ը եւ անկարելի կ'ըլլայ ձեր յուզումը զսպել: Ի՞նչ անհուն աշխատանք՝ անկանոն շարուած գիրքերուն եւ բառերուն համար, ի՞նչ անվերջանալի եւ բուռն սէր՝ հանդէպ գիրին ու զրքին, եւ անոնցմով՝ հանդէպ ժողովուրդին եւ եկեղեցիին: Այդ սիրով էր որ պանդխտութեան ուղին ձեռք առաւ Կեսարացիի աշակերտը՝ Ոսկան. սէր մը որ կըցած էր անիլ ու բողբոջիլ ամենէն

ցրտաշունչ բռնակալութեան ու հալածանքներու ներքեւ եւ որ իր հմայիչ ամբողջ գեղեցկութեամբ պիտի բացուէր ու ծաղկանար հեռուոր Ամաղեքտամի նոյնքան ցուրտ երկինքին ներքեւ:

Խորապէս զգացուած պահանջքի մը իրագործման նուիրած անձը եղաւ ան, եւ իրմով էր որ Հայ գիրքը, երկար դարեր մնացած մենաստաններու եւ վանքերու կուղպ խորշերուն մէջ, մտաւ Հայ խրճիթներէն կամ ապարանքներէն ներս, ընդունուեցաւ սփանջելի ազահութեամբ ու ծարաւով եւ ի վերջոյ դարձաւ անբաժան մաս ու բաղկացուցիչ տարր Հայու հոգմասաքս կեանքին: Գիրքի հանդէպ պաշտամունքի հասնող այս սէրը, հարուստիւն ու ազգատին, ծերին թէ պատանիին, ուսեային թէ անուսին համար հաւասարապէս՝ եթէ բնագոյաբար զգացուած պէտք մըն էր հին օրերուն, Ոսկանի գիրքերով դարձաւ պահանջք եւ անհրաժեշտութիւն:

Իր գործելակերպով ու մանաւանդ ժամանակի պահանջքին դէմ ելլելով անոր եղջիւրներէն բռնելու եւ դժուարութիւններ գինահարելու իր կորովով՝ Երեւանցիի կեանքը մեծ հանգիստաբիւններ ունի մեր պատմութեան Մեծ Հայուն՝ Մեսրոպ Մաշտոցի հետ: Ա՛ն ալ. տակաւին երիտասարդ, խորապէս զգաց իր ժողովուրդը չարչարող տագնապը եւ տուաւ ամբողջ իր էութիւնը՝ լաւագոյն լուծման մը ի խնդիր. ա՛ն ալ ինկաւ պանդխտութեան ուղի, ու եղաւ ճամբորդ անհատնում փնտռողներու եւ յուսախաբութեանց: Եւ ի վերջոյ ա՛ն ալ կրցաւ գտնել այն՝ որուն համար անցեր էին իր թանկագին տարիները, ուժերն ու տփնուքիւնները:

Եւ սակայն հոս ալ կանգ կ'առնէ հանգիստութիւնը իրենց միջեւ:

Որովհետեւ մինչ Մեսրոպ, իր գիտով խանդավառ ու հրպարտ՝ կը վերադառնար իր հայրենիքի երախտապարտ բազուկներուն. Ոսկան, իր երկու կամ երեք հաւատարիմներով, կը ըլնադատուէր մնալ հեռու օտարութեան մէջ, ռափի տակ առնել անգոյն հորիզոններ, պայֆարիլ, տփնիլ ու աշխատիլ «վասն գրեթաց» ու ի վերջոյ իր լոյս աչքերը փակել անծանօթ ճամբաներու փառուղիի մը՝ Մարտիրոս մէջ:

Գրեթէ ոչ ոք լսեց անոր վախճանին մասին. ոչ ոք լացաւ իր դազադին ֆովն ի վեր, սակայն իր գործը սուրբ էր, ազնիւ ու փառապարկան՝ ինչպիսին էր Մեսրոպ Մաշտոցինը տաւնեակ մը դարեր առաջ: Այդ գործին արդիւնքը այնքան անմիջական ու հանրայայտ չէր, ինչպէս եղած էր գրեթէ գիտիւնը. այսուհանդերձ հոգեբանութիւններէ եւ գաղափարներէ ներս իր բերած յեղաշրջումով՝ Ոսկան դարձաւ սկզբնաւորողը Հայ մտքի վերագարքումի այն շարժումին՝ որ դանդաղ ու ցաւագին ալիքներով պիտի տարածուէր ամբողջ Հայութեան վրայ, պիտի ընդգրկէր գայն ամբողջութեամբ եւ մեզ պիտի դարձնէր գիրքի եւ լոյսի ներքեայներ:

Պատանեկան կամ երիտասարդական ժամանակաւոր խան-

դավառութիւն մը չէր իրը, ոչ իսկ ասպարէզի եւ զուգադիպութիւններու բերած պարտաւորիչ սպասարարութիւն: Հոգեով ու մարմնով հասակ առած շունչին տակ հաշատուր Կեսարացիի՝ որ «օրըստօրէ տեսանէր գտպագրութիւնս ի մէջ ազգացն լատինացւոց, ցանկայր միշտ որպէսզի լիցի ի մէջ հայաստանեայց եւս», Ոսկան Երեսանցի ալ բռնուած էր տպագրական արուեստը Հայոց մէջ բերելու նոյն տագնապէն: Տպագրութեամբ հասնելիք անգնահատելի արդիւնքներուն մասին ինք պէտք էր լաւագոյն հետազգացողութիւն ու համոզում ունեցած ըլլար, որպէսզի յանձն առնէր, Յակոբ Զուգայեցի Կաթողիկոսի հրահանգով, համարայ ելլել «ի կողմանս հիւսիսայնոյ», եւ «տարագրական հոգմավարութեամբ ու բազմաւ վշտիւ եւ տառապակրութեամբ» ձեռնարկել իր լուսաւոր գործունեութեան: Իր տպած յիշատակաբաններու ժառառ ու հատուկոտոր քառերն իսկ կը պատմեն այն տուայտաւանքներուն, գոհողութիւններուն եւ անելանելի կացութիւններուն մասին, որոնց գոհն էր ինք տարիներ շարունակ, եւ որոնց պատճառով ալ մահացաւ գրեթէ լքուած, իր գործը ձգած երեսութեամբ կիսատ ու անապագայ:

Մարդիկն ու օրերը չծպտեցան իրեն եւ ուրախութիւնը հագիւ թէ երբեմն եղաւ այցելու իր հոգիին: Տֆնեցաւ գիրքերուն, բուղթիկն ու մէյանին վրայ այնպէս՝ ինչպէս իր նախորդները ըրեր էին նշելին. գրիչին ու մագաղաթին առջեւ: Հալածուեցաւ եւ մտավայտութիւններով կրծուեցաւ այնպէս՝ ինչպէս որ եղեր էին մեր գրիչները օտար զինուորներու կրունկներուն դիմաց:

Բայց այս բոլորին մէջ ու այս բոլորով հանդերձ, ետ չգարածա՛ւ իր նախապահէն, իր ետին բոլոր կամուրջները քանդեց եւ յառաջացաւ, եղաւ թափառական, եղաւ աղերսարկու, դիմումներ կատարեց, միշտ մերժուեցաւ, դժբախտութիւններ ու անակնկալներ զինք հարուածեցին անխնայ կերպով: Սակայն ապրեցաւ ու գործեց, ստեղծագործեց, որպէսզի անգամի մը համար եւս կատարուէր այն՝ ինչ որ մեր նակատագիրը գրած էր մեզի համար. — էջ մը գիրքի ու տող մը գիրքի համար անուժ քաղուկ երկարել դէպի հեռաւոր եւ օտար հողեր, դէպի հիւսիսային ցուրտ երկինքներ:

Բացառիկ պարագաներու է միայն որ մեր դարաւոր Պատմութիւնը մեզի կու տայ դէպքով մը կամ դէմքով մը ուրախանալու եւ թեթեւ, մարդկային պարզ հոգիներով ցնծութեան տօներ սարքելու առիթը: Նման բացառիկ պատեհութիւն մըն է հայերէն Աստուածաշունչի առաջին տպագրութեան 300-ամեակը, եւ նոյնքան եզակի անձնաւորութիւն մը՝ Հայ տպագրութեան ու մշակոյթի մեծ երախտաւոր Ոսկան Վարդապետ Երեսանցին, միշտ Համեստ, միշտ Անճանաւէ՛ր, ողջ էութեամբ Հա՛յ եւ յաւիտեան Մա՛րդ:

Հանչանք մեր վատակաւորները, հրեւիսին անոնց յիշատակով, յարացոյց ընենք անոնց կեանքն ու վաստակը, եւ այս բոլորով գօտեպիմոյ դառնանք դէպի ապագան՝ որ լոյսով եւ յոյսով պայծառացած հոգիներուն է միշտ:

Ա. Գ.